

«Hva er en krise?»

Noen refleksjoner om trusler mot livsgrunnlag, og hvordan vi kan studere dem antropologisk

«What is a crisis?»

Some reflections on threats against livelihoods, and how we can study them anthropologically

Ingjerd Hoëm

Professor, Sosialantropologisk institutt, UiO

ingjerd.hoem@sai.uio.no

Ingjerd Hoëm er professor i sosialantropologi ved Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo. Hennes faglige bakgrunn er i lingvistikk og antropologi, og hun har regionalkompetanse fra Stillehavet der hun har gjort feltarbeid siden 1986. I de senere årene har hun også arbeidet med problematikk knyttet til Hellas. Hennes siste bok er fra 2015 og heter *Languages of Governance in Conflict*. (John Benjamins: Amsterdam). Hun har publisert mange arbeider om etnisitet og identitetsproblematikk, samt om antropologiske studier av kommunikasjon. Hun arbeider for tiden med kriser og konflikthåndtering.

SAMMENDRAG

Utgangspunktet for denne artikkelen er folks opplevelse av krise i Hellas, og jeg sammenligner deres tolkningsrammer med folk fra stillehavssamfunnet Tokelau perspektiver på trusler mot deres livsgrunnlag. Jeg bruker denne sammenligningen til å reflektere over betydningen av folks tolkningsrammer sett i forhold til virkningene av relativ avstand mellom produksjon og reproduksjon for folks handlingsrom. Det er nærliggende å tenke at måtene folk tolker en krise på virker inn på hvordan folk opplever og handler i situasjoner der deres livsgrunnlag er truet. Jeg legger med andre ord vekt på betydningen av hvordan man tenker om forholdet mellom mennesket og omgivelsene – om agens erfares som forankret i mennesket, i omgivelsene, eller i et samspill mellom disse – for hvordan man erfarer og handler i en krise. På den annen side er den relative avstanden mellom produksjon og reproduksjon av avgjørende betydning for folks overlevelsessevne. I denne artikkelen viser jeg hvordan folks fortolkningsmodeller gir forskjellige måter å tenke om kriser på, sett i forhold til konkrete empiriske hendelsesforløp.

Nøkkelord

Krise, Hellas, Tokelau (sørlige Stillehavet), Fortolkningsrammer, Reproduksjon, Relativ distanse til produksjonen

ABSTRACT

This article discusses people's experiences of crisis in Greece, and compare their frames of reference with that of people from the Pacific atoll society of Tokelau. This comparison is used to reflect on the significance of people's frames of interpretation in relation to the effects of relative distance to production and reproduction. Acting in a crisis demands interpretation of an experienced threat to livelihood. However, access to means of production is crucial for reproduction and hence for survival. Drawing on perspectives developed by Susana Narotzky and Niko Besnier, and Daniel Knight and Charles Steward on the phenomenological characteristics of crises, I compare the two cases of Greece and Tokelau in terms of specific momentary events that cumulatively add to experiences of crises.

Keywords

Crisis, Greece, Tokelau (South Pacific), Interpretative frames, Reproduction, Relative distance to production

ANTROPOLOGI OG KRISEFORTOLKNING

I en tid preget av økende kriseopplevelser, og som slår inn på nye måter i den nord-europeiske offentlighet, er det viktig for antropologien å undersøke kriseerfaringer, og menneskers forståelser og fremstillinger av kriser.

Som et første skritt i denne retning vil jeg beskrive noen antropologiske tilnærminger til faktorer (materielle, økonomiske, historiske/geopolitiske og ideologiske) som på mikronivå bidrar til å konstituere kriser og til å etablere motstandsdyktighet overfor kriser. Mitt mål er å bidra til våre refleksjoner rundt samtidens kriseerfaringer. Antropologien kan utvikle komparative perspektiver på kriser ved å anvende vår rike etnografiske kunnskap om hvilke forhold som gjør at man feiler eller lykkes i møter som transformerer menneskelige livsverdener. Man kan spørre seg i hvilken grad det er mulig å måle mestring eller vellykkethet i det å konfrontere kriser? Finnes det kulturelle faktorer som gjør noen samfunn mer motstandsdyktige mot kriser enn andre? Hvordan lærer mennesker av feilslåtte forsøk på krisemestring?

Studier av *global governance*, makropolitisk institusjonelle beslutninger om krisedefinisjoner og krisehåndtering, og effekten av slike makropolitisk handlinger er én viktig ende å begynne i. Her tar jeg et annet, mer tradisjonelt antropologisk mikro-generativt utgangspunkt for mine refleksjoner. Men for å kunne begynne å reflektere rundt de problemstillingene jeg stilte over, kan det være nyttig å først stille det grunnleggende spørsmålet «hva er en krise»?

Hva skal til for at folk oppfatter en hendelse(sforløp) som en krise, og hvordan tenker folk om hva som forårsaker kriser?

Hva skal til for at noe oppfattes som å utgjøre en krise? I menneskers oppfatning varierer det ganske mye hva slags type hendelser som fordrer bruk av begreper som faller innenfor det semantiske feltet krise, katastrofe eller lignende.

Hvis vi går tilbake i historien, til det tidligste eposet menneskeheten kjenner: *Gilgamesh*, omhandler det hva vi i dag ville kalle en naturkatastrofe, en flom. Det babylonske eposet omhandler menneskenes forsøk på å forholde seg til denne katastrofen, og gir en fortolkningsramme som skiller seg på vesentlige punkter fra en noe senere versjon av samme his-

torie, nemlig den vi kjenner som fortellingen om Noahs Ark. I den eldre versjonen blir gud lei av menneskenes bråk, og sender en flom for å få stillhet. I den senere fortellingen om flomkatastrofen som vi kjenner fra Bibelen, har et monoteistisk verdensbilde kommet til å prege fortolkningen, og oversvømmelsen beskrives i kausalmoralske termer, som en syndflod forårsaket av menneskers handlinger.¹

Slike fortolkningsrammer, årsakstilskrivelser og moralske koblinger mellom menneskers adferd og hendelser har betydning for hvordan mennesker opplever sine liv og sitt handlingsrom. I det følgende skal jeg forsøksvis sammenligne to slike forståelseshorisonter, over tid og på tvers av samfunn og kulturer. Jeg tar utgangspunkt i folks opplevelse av trusler mot deres livsgrunnlag i Hellas, og sammenligner deres fortolkningsrammer med folk fra stillehavssamfunnet Tokelaus perspektiver på trusler mot deres livsgrunnlag.

KRISE OG TAP AV MENING

Ordet krise har flere betydninger på norsk. Et eksempel på en mild variant som vi har lett for å se for oss med et utropstegn etter, er i uttrykket: «Det er helt krise altså!» gjerne uttalt i lett affekt. Oppfattet slik gir krise assosiasjoner til noe som ikke er så veldig alvorlig, mer som en mildt oppkavet tilstand, en fjern slektning av hysteri og semantisk nabo til trøbbel og pinlige, «kleine» situasjoner. Dette er langt fra den sterke varianten som faller inn under det vi i dag ser som domenet til krisepsykiatere og finansanalytikere. Som denne lille betraktningen antyder, er min tilnærming til kriseopplevelser rettet mot det fenomenet at våre begreper fungerer som redskaper som hjelper oss til å kartlegge og gi mening til våre erfaringer i verden. Våre begreper endrer seg over tid, de tillegges ulikt innhold (denotasjon) og vekker ulike assosiasjoner (konnotasjon) ettersom den samfunnsmessige konteksten de inngår i også endres.

I artikkelen «Crisis, Value, and Hope. Rethinking the Economy» av Susana Narotzky og Niko Besnier (2014), peker forfatterne på det de ser som ett allment trekk ved kriser: at et tolkingskart bryter sammen fordi en hendelse er umulig å fatte med de eksisterende begrepene, og et behov for et nytt begrepsapparat/tolkingskart melder seg. Det er med andre ord en prosess der et sammenbrudd og tap av mening gir opphav til, eller i hvert fall representerer en mulighet for, kreativ nyskaping. Om dette er et dekkende perspektiv, skal jeg komme tilbake til. Det vi foreløpig kan merke oss er at vi har en generell påstand om at et angrep på de strukturene som ordner menneskers liv, skaper en tilstand av fravær av mening. Denne tilstanden kan beskrives som en krise, en katastrofe, og den kan karakteriseres som kaos. Med dette ordet, kaos, som ikke er så utvetydig negativt som katastrofe, vil mange antropologer fort assosiere til Victor Turners analyser av struktur og anti-struktur, som har gitt oss en forståelse av at en suspensjon av orden også gir energi – så sant de frigjorte kreftene kanaliseres i en konstruktiv retning, det vil si, i Narotzky og Besniers terminologi, så lenge det finnes håp om en mulig fremtid.

I det følgende skal jeg ikke gå dypt inn i etnografiske beskrivelser av spesifikke krisesituasjoner eller katastrofale hendelser i seg selv, men isteden reflektere over hva vi kan få

1. George, A. R. (2003). *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*. Oxford University Press. pp. 70-. ISBN 978-0-19-927841-1.

frem gjennom en sammenligning (både sett gjennom diskurs og andre aspekter av sosial praksis) av det jeg vil kalle «krisemodeller».

KRISEMODELL: EN DEFINISJON OG ETT SPØRSMÅL TIL VIDERE DISKUSJON

I artikkelen til Narotzky og Besnier defineres krise som følger:

Crisis refers to structural processes generally understood to be beyond the control of people but simultaneously expressing people's breach of confidence in the elements that provided relative systemic stability and reasonable expectations for the future (2014:4).

Deres artikkel omhandler den globale økonomiske krisen, og er særlig rettet mot å forstå hva som skjer for de mennesker hvis livsgrunnlag og fremtidsutsikter er alvorlig truet av denne. Forfatterne har ikke som mål å problematisere den økonomiske krisen, men tar den altså som et gitt utgangspunkt for den videre diskusjonen. Selv om vi godtar dette premisset, er det likevel påfallende i et komparativt perspektiv at vi inviteres med på en definisjon som impliserer en modell for (økonomisk) kriseforståelse der strukturelle forhold per definisjon regnes som å være utenfor folks kontroll. Selv om det kan sies å være en rimelig beskrivelse på finanskrisen – og gjerne også klimakrisen – i dag, er dette en vanskelig premis hvis vi tar som utgangspunkt perspektiver fra den brede variasjonen av økonomiske tilpasninger som finnes i verden. Dette poenget vil jeg diskutere videre og underbygge i den påfølgende diskusjonen. Det andre premisset til Narotzky og Besnier, at en krise medfører en eller annen form for tap av forutsigbarhet eller tillit til de rammene som skaper forutsigbarhet, anser jeg for mindre problematisk. Å legge til grunn at en destabilisering av livsvilkår også følges av et tap av tillit synes rimelig, også i et sammenlignende perspektiv. I den følgende etnografisk baserte diskusjonen vil jeg undersøke hvordan og i hvilken grad premisset om at «krise refererer til strukturelle forhold som generelt oppfattes som å være utenfor folks kontroll» holder stikk i et sammenlignende perspektiv, og mitt anliggende er å fremheve lokale forståelser av agens og materialitet som ligger til grunn for ulike krisemodeller.

Krise på gresk

Ordet for krise kommer av gresk κρίση. På gammelgresk betyr krisis dom, eller dømmekraft. På moderne gresk betyr krise en krisesituasjon, i betydningen ødeleggelse og adskillelse, men også (av *krinoo* skille): å avgjøre, dømme, dømmekraft, vurdering og innstilling. Forfatteren Alexandra Pascalidou skriver i boken *Kaos. Et gresk kriseleksikon* (fra 2013) om denne doble betydningen. Hun sier at krise, i tillegg til en opplevelse av katastrofe, også handler om å vurdere og trekke slutninger. Antropologene D. M. Knight og C. Stewart, i en innledning til et spesialnummer av *History and Anthropology* med tittelen «Ethnographies of Austerity: Temporality, Crisis and Affect in Southern Europe» fra 2015, oppfordrer, og ut fra det samme begrepsgrunnlaget som Pascalidou fremhever, antropologer til å teoretisere *beslutningsøyeblikkene* som fremprovoseres av krise. Som de sier, folk kan ha hatt lange perioder der de har opplevd seg som å stå på siden av seg selv, som i et kollektivt «slow motion trauma» (2015:11). En slik tilstand kvalifiserer godt til definisjonen av krise pre-

sentert av Narotzky og Besnier. Dømmekraft eller agens har i denne beskrivelsen ikke vært (eller ikke vært opplevd som) tilgjengelig, men oppstår plutselig som en mulighet – som en reaksjon av refleksiv nødvendighet. Det er disse øyeblikkene Knight og Stewart oppfordrer oss til å studere

empirisk for å fange de faktiske beslutningene eller ikke-beslutningene som folk gjør seg, og de faktiske prosessene over tid når de vurderer og kommer frem til ulike responser, hvis og når de klarer å gjøre dette (2015:11. Min oversettelse).

For å kort beskrive viktige empiriske trekk i det greske hendelsesforløpet som har ledet opp til de siste årenes økonomiske krise, er det naturlig å starte med det forrige århundrets nære historie.

Den demokratiske styreformen er relativt ny i Hellas. Siden en langvarig og blodig borgerkrig etter annen verdenskrig, avsluttet av et militærkupp og den greske juntaens fall i 1974, har den partipolitiske offentligheten inntil tidlig 2010 vært dominert av en sterk venstrefløy, og en over tid jevnbyrdig høyrefløy (PASOK, Pan Hellenic Socialist Movement og Nea Demokratia, New Democracy). De politiske partiene har bidratt til å opprettholde en form for klientellisme der offentlige (og andre former for) tjenester gis som returgaver i bytte for stemmegivning, gjerne én-block i familiegrupper, og der det gamle systemet med medgift ble fulgt av beskyttede stillinger i statsforvaltningen (Hirschon 1989). Det er ikke å ta for hardt i å si at en del av disse praksisene eksploderte i økonomisk kraft da Hellas ble innlemmet i eurosone. En dramatisk prisøkning fulgte, og folk investerte i inntektsgivende aktiviteter som intensivt jordbruk og turistnæring, tungt subsidiert av EU. Dette betydde også at mange forlot arbeidsintensivt subsistensjordbruk, samtidig som levestandarden (innlagt vann, mat fra butikk, fine biler, fjernsyn osv.) økte tilsvarende for brede lag av befolkningen.

Forskere og andre som har studert og analysert reaksjoner på det som kalles «austerity measures» som trådte i kraft i Hellas i stadig sterkere grad fra 2010, har inntil nylig beskrevet en situasjon der reaksjonene på den økonomiske krisen tar diskursiv form av en skyldfordeling til ulike andre. Hvem de andre er varierer med politisk standpunkt. For tilhengerne av det nasjonalfasistiske partiet Gyllent Daggry, er det innvandrere og flyktninger. For det venstreradikale partiet Syriza er det Merkels Tyskland og det internasjonale pengefondet, og for troikatilhengerne (dvs. folk som støtter de tre: EU, det internasjonale pengefondet IMF og den europeiske sentralbanken ESB) er den såkalte drakmelobbyen (dvs. de som støtter en retur til den opprinnelige greske valutaen, fordi det gir en nasjonal mulighet til å styre økonomisk inflasjon med devaluering) som har skylden, ifølge Pascalidou som utførte en uformell spørreundersøkelse blant demonstranter på Syntagmaplassen i Athen i 2013 (Pascalidou 2013:153).

Hvis man ser på det politiske dramaet som har utspilt seg i forbindelse med den greske finanssituasjonen, som en krise av den typen som Knight og Stewart åpner for, det vil si, en situasjon karakterisert av et skille, introdusert av en hendelse og som muliggjør en reaksjon og en opplevelse av agens, må vi konkludere, slik de også gjør, med at vi i det greske tilfellet står overfor en typisk krise, men som prosess trukket ut i tid, preget av flere momentære (det vil si kortvarige spesifikke hendelser) manifestasjoner av krise.

De spesifikke manifestasjonene av krise økte stadig i intensitet: fra de første avsløringene av gresk budsjettfusking, til de nådde et foreløpig høydepunkt med valgnederlagene til de to største partiene, PASOK (arbeiderparti/venstresiden) og Nea Demokratia (konservative) som muliggjorde den raske fremveksten av det venstreradikale partiet Syriza. Til slutt nådde de et klimaks i det øyeblikket da hele verden holdt pusten og ventet i spenning på om tospannet statsminister Aleksis Tsipras og finansminister og samfunnsøkonom Yanis Varoufakis ville kunne lykkes i å nå frem med sine valgløfter om gjeldslette i forhandlingene med EU. Da den venstreradikale statsministeren Tsipras så seg tvunget til å godta Troikaens (en samlebetegnelse på den Europeiske Sentralbanken, det Internasjonale Pengefondet og EU) vilkår, og fortsette med enda sterkere «austerity measures» enn de som det greske folk i folkeavstemning opprinnelig hadde nektet å godta, var avgangen til finansministeren et faktum. Eks-finansministeren Varoufakis (i the Guardian fra 6.4.2016) beskriver denne krisen som en fremdeles pågående tragedie, som vil kunne ødelegge EU som en politisk enhet. Han reflekterer over denne kritiske situasjonen, og arbeider, som et svar på denne, sammen med andre for det de kaller DiEM 25, Demokrati i Europabevegelsen. At hendelsene sommeren 2015, forhandlingene med EU som blant annet resulterte i den greske finansministerens avgang ble opplevd som en krise av det greske folk, er hevet over en hver tvil. Begrensningene som ble innført på uttak av euro, førte til timelange køer ved alle minibanker, og folk hadde bare mulighet til å ta ut et begrenset antall euro (40E) om dagen, mens høyt plasserte velstående, blant dem flere identifiserte politikere, sørget for å overføre sine finanser til utlandet. Mange sultet, og fremtidsutsiktene til store deler av befolkningen ble drastisk endret. Per i dag er arbeidsledigheten blant ungdom målt til 51.90 prosent (i februar 2016, mot 20.10 % i 2008).

Reformkravene som kom med krisen, var særlig rettet mot korrupsjon i den offentlige sektor, og ble oppfattet som i prinsippet rimelige og ønsket velkommen som «på høy tid» av mange. Det som ikke var like klart, var hvordan folk skulle kunne leve uten det sikkerhetsnettet som mange av de uformelle praksisene som man, i mangel av en velferdsstat, hadde overlevd ved hjelp av. Ett eksempel på slike praksiser finner vi i boken *The full catastrophe. Inside the Greek crisis*, der New York Times (og Wall Street Journal) journalisten James Angelos (2015) beskriver hvordan offentlig ansatte, på en av de joniske øyene, Zakhyntos, har hatt en praksis med å kompensere for manglende statlige velferdstiltak som sykelønn, ved å urettmessig heve trygd for synstap og blindhet, i et slikt omfang at det slår ut på den offentlige statistikken som om hyppigheten av blindhet skulle være omkring ni ganger så høyt som vanlig estimat for andre europeiske land (2015:25). En tidlig og dyptpløyende antropologisk analyse av de historiske årsakene til det mangelfullt utviklede velferdssystemet, og manglende tillitsforhold mellom befolkning og stat finnes i antropologen M. Herzfelds arbeider. Der fremgår det også klart hvordan tillit investeres i sosiale relasjoner (jf. det jeg nevnte tidligere om politikerstøtte), som forventes å gi sikkerhet, materielt og i form av omsorg, til livsprosjekter over tid (Herzfeld 2016).

Tiden etter disse hendelsene, etter sommeren 2015, bærer preg av en annen type refleksjoner blant folk enn før krisen. Der folk før var nådeløse i sin dom over dem de anså å være ansvarlige for det uføret de hadde havnet i, tar kommentarene nå snarere en form for stille refleksjon og bekymret ettertanke. Som en relativt velstående kvinne med et lite fami-

liehotell i sentrum av Athen uttrykte det til meg: «Vi har sovet! Vi har vært opptatte med å leve, å få barn og ta vare på dem. Nå ser vi konsekvensene av at vi ikke har fulgt med». At noen skulle uttrykke noe som lignet på medansvar for den greske krisen og skamfølelse på sin generasjons vegne over å ha vært opptatt med å leve sine liv, er slående sett i kontrast til hvordan folk snakket, også samme damen, bare et halvt år tidligere. Stadig flere har innført et nytt referansepunkt i sin hverdagsdiskurs. På spørsmål om hvordan det står til svarer folk noe slikt som at, «jo da, jeg har det bra, ja, bortsett fra, ja, det du vet da – den økonomiske katastrofen» (eller lignende). De kjente samfunnsstrukturene har blitt angrepet, og det er enda ikke klart hva som vil komme i deres plass.

Kanskje bortsett fra den vedvarende karakteren (dvs. en utstrakt temporalitet) til krisen i den greske økonomien, er det påfallende hvor godt definisjonen til Narotzky og Besnier passer på det jeg har beskrevet til nå – til en situasjon preget av stor avstand mellom systemer for produksjon og sosial reproduksjon. For å utfordre gyldigheten av deres definisjon må vi gå komparativt til verks, til en situasjon preget av en stor grad av nærhet mellom produksjon og reproduksjon.

Krise på tokelauisk

Det finnes ikke et ord eller begrep som tilsvarer det greske krise eller katastrofe på tokelauisk. Det semantiske feltet som kommer nærmest, og som brukes om den aktuelle og stadig mer nærværende klimakrisen, handler om sykdom, *maalaia*, som også kan bety forbanelse, og nød som er nært knyttet til fravær av vekst/manglende grunnlag for overflod, *oge*. Både sykdom og sviktende livsgrunnlag generelt sees som å bunne i menneskelig adferd. Det betyr også at folk tenker at ved å løse sosiale konflikter og bringe mennesker i harmonisk samforstand, også med gud (kilden til alt liv), vil universet respondere med livgivende kraft. De opererer altså i praksis ikke med det (riktignok stadig mer utfordret, men fremdeles dominante) vestlige paradigme som opererer med et absolutt skille mellom mennesket og deres naturomgivelser. Dette betyr selvfølgelig ikke at de ikke er i stand til å delta på arenaer med folk som opererer med den dominante modellen, og forstå hva det innebærer å leve etter den. Det betyr imidlertid at de opererer med sine egne årsaksforklaringer og regler for moralsk kontroll og vurderinger i daglig praksis. Det er med andre ord et skille mellom dem som deler og dem som ikke lever i henhold til det jeg for enkelthets skyld kaller den tokelauiske krisemodellen.

Folk på atollsamfunnet Tokelaus forståelse av trusler mot deres livsgrunnlag generelt, som i senere tid altså inkluderer trusselen mot en fortsatt eksistens, en fremtid på øyene, er altså som følger: De beskriver negativt utfordrende hendelser og tilstander ut fra hvordan truslene manifesterer seg. Kriser er preget av *oge*, det vil si hungersnød på norsk. Det tokelauiske begrepet har en litt videre betydning enn hungersnød. Oversatt til antropologisk terminologi er *oge* en krise, definert som en tilstand av mangel på en verdifull, og ofte livsnødvendig, ressurs.

Denne klassifiseringen gir dem, slik jeg ser det, en bestemt inngang til problemløsing (Hoëm 2015). Den både muliggjør en viss type sosial kontroll og relasjon mellom mennesket og det materielle i vid forstand, samtidig som den også gjør det mulig å se bort fra andre fortolkninger som innebærer lineære årsaksforklaringer – et vanlig kjennetegn ved samtidig klimadiskurs.

Krise og vindens betydning

Setet for den førkristne guden for stormer og orkaner, Fakafotu, ligger på den sentrale møteplassen (*malaen*) på øya Falé på Fakaofu. Siden kristendommens komme har de megalittiske statuene blitt inkorporert i firmamentet for øya. I muren som verner mot sjøen rundt Falé ligger Tui Tokelau, himmelguden og Hemoana, havguden, sammen med vindguden, hvis tegn på sinne var torden. Som et nåtidig minne om at politisk makt, lederskap og miljø henger sammen, står en del av Tui Tokelau igjen reist i møtehuset på den gamle høvdingøya (*fenua o aliki*), Falé på Fakaofu. Fakafotu, i tillegg til å være orkanenes gud, er navnet på nyhetene som formidles om eldrerådets beslutninger.

Som nevnt handler landsbybefolkningen ut fra en antagelse om at det finnes en årsaksammenheng mellom menneskelige handlinger og det materielle, noe som for eksempel kommer til uttrykk i opplevelsen av at en manifestasjon av et såkalt naturfenomen som vind forekommer eller opptrer i samspill med menneskelig aktivitet og agens (Hoëm 2015). Dette årsaksforholdet kommer til uttrykk i en modell der agens tillegges det sosiale, eller den sosiopolitiske organisasjon. Dette synet gir mening i et samfunn der produksjonspraksiser som fiske, sanking, jordbruk og andre subsistensaktiviteter er nært forbundet med reproduksjon. Slektsgruppene praktiserer en kjønnskomplementaritet i arbeidsdeling, i og utenfor husholdet, basert på relasjonen mellom søster og bror som den grunnleggende sosiale byggesteinen. Denne relasjonen er støttet av et system for distribusjon av alle felles ressurser som fisk (*inati*), og følger et prinsipp der alle har rett til å motta like deler. Dette systemet utgjør et sosialt sikkerhetsnett med sterk lokal forankring.

Som beskrevet og dokumentert i UNESO-serien *Knowledges of Nature* (Hooper og Tinielu 2012), brukte erfarne fiskere (*tautai*) tidligere besvergelses eller påkallelser, *fakanau*, for å kontrollere vinden slik at de fikk fisk. Ledelse er den dag i dag rettet mot å påse at folk beveger seg og handler som én gruppe, og en sterk kollektiv orientering er en forutsetning for at folk skal kunne overleve i atollmiljøet. Gitt at fiske på det åpne havet er risikofyllt, og at det er svært marginale ressurser på land, både mangel på ferskvann og dyrkbar jord, har folk på Tokelau alltid vært opptatt av å sikre fruktbarhet og vekst, materielt og sosialt. Sosial korrekt handling følger av en oppfatning med gruppens velvære og livsgrunnlag, som settes over individuelle behov. Grensen mellom liv og død, overflod og nød er hårfin, og det er som sagt alle lederes oppgave, i og utenfor familien, å sørge for at gruppen har en fremtid.

Hjertet, *fatumanava* (et sammensatt ord som består av de to ordene 'stein' og 'pust'), til medlemmene av en gruppe blir først frigjort fra enhver form for intern uenighet og konflikt gjennom en offentlig rituell unnskyldning, og bare da kan vinden (*matagi*) fritt strømme inn igjennom hjertene og inspirasjon (*matagia*) og glede (*fiafia*) oppleves i felles bevegelse, i sang, sans og feiring. Brudd på denne praksisen fører til sykdom (*maalaia*) og død, og dette kan bare unngås gjennom slike offentlige oppgjør (*ifoga*) (Hoëm 2005, 2015. Flikke under publisering). Med andre ord, modellen for kausalitet, og dermed ansvaret for «naturhendelser», tillegges det sosiale, ikke omvendt. En eldre mann som beskrev den første orkanen han opplevde i 1966, fortalte også hvordan Kirkeområdet unngikk skader og unngikk sjøen som vaske over deler av øya. Dette tilla han adferden i denne delen av øya, at de ble beskyttet av Gud fordi de hadde oppført seg som en samlet, harmonisk gruppe, *maopoopo*.

Kriser, refleksjon og handlingsrom

Denne fortolkningsrammen gir dem, slik jeg ser det, en bestemt inngang til problemløsning. Den både muliggjør en viss type sosial kontroll og relasjon mellom mennesket og det materielle i vid forstand, samtidig som den også gjør det mulig i hverdagslivets praksis å se bort fra fortolkningsmodeller som innebærer lineære årsaksforklaringer – noe som blant annet kjennetegner mye klimadiskurs.

En tidligere politisk leder av Tokelau, Foua Toloa fra Fakaofu, uttrykte folks kriseforståelse på en måte som snakker rett til den dominante klimadiskursen, i dens språk, på følgende måte under FN's klimaforhandlinger i Durban i 2011:

[Tokelau] will be among the first to go under water. Already we are suffering extreme weather, storm surges, droughts, coral bleaching, inundation of land and groundwater salination.

Iverksatte tiltak, basert på kriseerfaringer på de tre korallatollene, er en fullstendig overgang til solenergi og en stor satsning på bygging av barrierer mot sjøen. Sjøbarrierene består av sement og korallsteiner i hønsenetting, bygget i blokker, og de har vært brukt til å utvide øyenes landområde lenge, men nå bygges det murer som forsvar mot havet. Deltagelse i FN's klimapanel er blant de nye, politiske responsene på denne klimakrisen, men etter at Tokelau to ganger i de første folkeavstemningene noen gang har stemt mot det som ser ut til å kutte forbindelsen til New Zealand og som internasjonale politikere ser som å bli selvstendige i fri assosiasjon med New Zealand (Hoëm 2015), har de ikke lenger en egen representasjon i disse formene, men er avhengig av New Zealands representasjon.

Forløpet som har ledet opp til denne krisesituasjonen som Toloa presenterte for verden i 2011, har imidlertid, som den greske krisen, en temporær dimensjon, en kumulativ karakter der kortvarige, spesifikke manifestasjoner av kriser blir mer alvorlige for hver ny hendelse.

Inntil nylig har ikke folk på Tokelau oppfattet havet som en trussel. Øynasjonen Fiji har blitt fremholdt som et eksempel på en uheldig slektning som ligger midt i orkanbeltet, og som derfor opplever gjentatte tropiske stormer. Tokelau ligger i den nordlige utkanten av orkanbeltet som strekker seg over Stillehavet med et episenter nær Filipinene. Atollene har vært vant til å oppleve høy sjø og kraftig vind regelmessig, i perioden mellom november og mars. Den pågående konstruksjonen av barrierene mot sjøen startet opprinnelig som et prosjekt for å utvide landområdet. Til 1990 hadde Tokelau opplevd tre historisk kjente orkaner, den første i senere tid var Tusi i 1987, etterfulgt i 1990 av Ofa som forurenset den sårbare ferskvannslinsen med salt og gjorde det umulig å dyrke planter i flere måneder.

Fra 1966 ble det tydelig at den store ødeleggelsen som følger av en tropisk orkan, også kan utgjøre en anledning for handlekraft eller agens slik Knight og Stewart (2016) definerer det. I dette tilfellet tok det form av en ekstern politisk intervensjon som hadde utilsiktede virkninger som varer ved den dag i dag. I januar det året ble Tokelau truffet av en kraftig orkan. Administrasjonen på New Zealand hadde på denne tiden planer for relokering av hele den tokelauiske befolkningen, fordi de vurderte atollsamfunnene som for kostbare i drift.² Ifølge denne planen kunne man så anvende atollene til kokosplantasjer. Relo-

2. For et lignende eksempel, se Tammy Tabes PhD fra 2016 om folkeforflytninger fra Kiribati.

ringsplanen møtte uventet motstand fra øybefolkningen – de ville ikke gi opp sitt hjemland. Likevel, og som en følge av hungersnøden som kom på grunn av orkanen, gikk tre storfamilier (*kaiga*) med på å flytte, og slik kom de første støttede migranter fra Tokelau til New Zealand. New Zealandadministrasjonens diagnose av situasjonen på atollene var matmangel og overbefolkning, og å støtte migrasjon var deres løsningsforslag. Som et resultat av denne politikken falt befolkningstallet på Tokelau fra omlag 2000 til 1546 i perioden fra 1966 til 1982, og i New Zealand økte den tokelauiske befolkningsgruppen til 2762 individer (Prior 1986, i Smith J. W. 1997).

Siden 1990 ble orkanen Ofa fulgt av en rekke orkaner: Val i 1992 og Percy i 2005, og i denne situasjonen får konstruksjonen av barrierer mot sjøen ny betydning. Som lavtliggende atoller trenger Tokelau all den beskyttelse de kan få. I løpet av denne perioden har både lokalbefolkningen og forskere i økende grad tillagt de truende værmønstrene klimaendringer og global oppvarming. Disse korte eksemplene fra Tokelau viser samtidig en modell der menneskelig agens og naturfenomener påvirker hverandre, og denne modellen har folk med seg hvor de nå enn måtte befinne seg i verden, for eksempel i bymiljø i New Zealand.

Som uttrykk for reaksjoner og refleksjoner av den typen som Knight og Stewart beskriver, og som en direkte konsekvens av å ha mistet sin stemme i internasjonale fora, kom i 2014 den første internasjonale klimademonstrasjonen som noen gang har vært utført av folk fra Tokelau, sammen med andre klimakrigere fra Stillehavet, i form av en fredelig protest mot kullutvinning i Newcastles havn i Australia. (Se tokelau.org.nz «Tokelau Warriors on their way to Stop Coal Industry in Australia»). En artikkel fra 2015 i *The Guardian* (*The Guardian*: 7.10.2015. «Un drops plan to help climate-change affected people») beskriver et siste eksempel på en slik ny form for handling muliggjort og fremprovosert av de siste årenes erfaringer med klimakriser i Stillehavet. En koalisjon av Fiji, Kiribati, Tuvalu og Tokelau kommer nå sammen, med en oppfordring til rike nasjoner om å støtte et prosjekt de kaller «migrasjon med verdighet». De oppfordrer ansvarlige til å forberede for mottak og håndtering av klimaflyktninger. De prøver å skape en institusjon som tar ansvar for fremtiden til dem som mister sitt livsgrunnlag, gjennom blant annet å sette folk i stand til å innpasses i arbeidsmarkedet i mottagerlandene uten hindringer. Forslaget om en slik organisasjon ble fremmet på klimatoppmøtet i Paris, og det ble mottatt av England, USA og Frankrike, men motgått av Australia som fortsetter å støtte sin kullindustri. Der står saken i dag, men siste ord er selvsagt ikke sagt i dette spørsmålet.

KONKLUSJON: KRISER, LIVSGRUNNLAG OG HANDLINGSROM

Jeg har på den ene siden vist at folks fortolkningsmodeller gir forskjellige måter å tenke om kriser på. Det er nærliggende å tenke at de kognitive redskapene folk har til rådighet spiller inn på hvordan folk opplever og handler i situasjoner der deres livsgrunnlag er truet. På den annen side – og uavhengig av hvordan man tenker om forholdet mellom mennesket og omgivelsene, om agens erfares som forankret i mennesket, i omgivelsene eller i et samspill mellom disse – ser det ut til at den relative avstanden mellom produksjon og reproduksjon er av avgjørende betydning for folks overlevelsessevne.

I perspektivet til Narotzky og Besnier er et allment trekk ved kriser at et sammenbrudd og tap av mening etterfølges av en mulighet for kreativ nyskapning. I formuleringene til

Knight og Stewart fremstår den refleksive reaksjonen noe mer utdypet, men hovedtrekkene er de samme. Synes så denne dynamikken som knytter sammenbrudd og kreativitet nært sammen å holde stikk for de gjentatte kriseerfaringene jeg har beskrevet for både Hellas og Tokelau, selv om de forholder seg til to ulike typer kriser, finansielt/sosialt og klimatisk?³ Svaret synes å være ja, de er begge situasjoner preget av sterke trusler mot livsgrunnlaget, og denne trusselen oppleves kritisk på en måte som fører til en reaktiv, refleksiv orientering av sosial praksis.

Når det gjelder Narotzky og Besniers andre postulat, om at en krise preges av en erodering av strukturelle forhold som skaper stabilitet, fulgt av en opplevelse av tap av tillit og manglende fremtidshåp, skiller de to situasjonene seg imidlertid fra hverandre ganske tydelig på noen vesentlige måter. La oss vende tilbake til Narotzky og Besniers definisjon av krise, altså at en «krise refererer til strukturelle forhold som generelt oppfattes som å være utenfor folks kontroll». Hva viser de empiriske eksemplene jeg har referert til, og hva kan de fortelle oss om hvilke faktorer som skaper motstandskraft, levedyktighet, håp, og fremtidsmuligheter?

Den avgjørende forskjellen som kommer frem i min sammenligning angår forholdet mellom produksjon og reproduksjon. At disse to dimensjonene henger sammen gir et sikkerhetsnett, uavhengig av samfunnets skala forøvrig. Vi kan se at en relativ avstand mellom produksjon og reproduksjon er svakheten i det greske tilfellet og styrken i det tokelauiske. Det tokelauiske produksjonssystem er slektskapsbasert, og grunnlaget for sosial reproduksjon sikres gjennom *inati*-institusjonen som gir en enkel, men grunnleggende materiell trygghet. Denne nærheten utfordres i stadig økende grad av internasjonale organisasjoners krav om økonomisk utvikling knyttet til økonomisk støtte. I den greske situasjonen, og knyttet til et historisk etablert skille mellom produksjon og reproduksjon symbolisert ved statens tilstedeværelse, blir de sosiale relasjonene enkelt beskrevet, sett som korrupsjon innenfor rammen av det økonomiske systemet. Denne tendensen blir forsterket av de såkalte «austerity measures» innført av Troikaen. I begge tilfellene forekommer det sterke moralske bånd, som både innebærer sosialt sikkerhetsnett så vel som undertrykkelse og disiplin, både arbeidsdeling og samhold, utnyttelse av arbeidskraft og klientellisme ligger i de sosiale relasjonene. I et arbeid fra 2015 viser Knight hvordan et historisk, komparativt perspektiv kan være svært verdifullt for å belyse variasjon i forklaringsmodellene som folk velger å anvende for å reflektere over en krise. Han finner at noen landsbyer i det sentrale jordbruksområdet Thessalia i Hellas forteller åpent om sult og hungersnød, og nærliggende minner om opplevd knapphet på viktige ressurser, under annen verdenskrig og den påfølgende borgerkrigen som fortolkningsramme også for nåtidig EU-politikk, mens andre landsbyer av historiske grunner underkommuniserer alt som kan knyttes til sosial konflikt, og særlig til borgerkrigen (Knight 2015).

En vesentlig, og noe paradoksalt forskjell mellom det nåtidige Hellas' situasjon og Tokelau ligger i det forholdet at Tokelau har etablerte sosiale nettverk som for øyeblikket strek-

3. Voldelige konflikter eller krig er ikke eksplisitt diskutert i denne sammenhengen. Det betyr ikke at jeg ikke anser det for viktig, men at fokuset på det meningsutløsende potensialet ved kriser som Besnier og Narotzky, og Knight og Stewart deler, blir utfordret på særskilte måter i konfliktsituasjoner preget av vold eller i krig. For litteratur på området se for eksempel *Struggles for Home: Violence, Hope and the Movement of People*, redigert av S. Jansen og S. Løvving. 2012. Berghahn: Oxford.

ker seg vidt over hele stillehavsregionen og videre til institusjoner som FN og EU, gjennom deres politiske bånd til New Zealand. Skalaen til nettverkene og transnasjonale organisasjoner i stillehavstilfeltet trer frem som en overraskende viktig faktor, de små øystatene har relativt stabile politiske relasjoner utenfor seg selv, slik relasjonen til EU var før krisen og igjen skulle kunne bli for Hellas. Felles for begge tilfellene er at de eksterne relasjonene representerer et ekstra håp om en makrostrukturell politikk som støtter opp under den truede tilgangen på lokale matressurser og dermed folks livsgrunnlag. Nærheten mellom produksjon og reproduksjon gir en opplevelse av en grad av kontroll over strukturelle forhold, som vi har sett utgjør et viktig premiss for opplevelse av forutsigbarhet og mening generelt, og som representerer et uvurderlig sikkerhetsnett i krisesituasjoner.

REFERANSER

- Angelos, James 2015 *The Full Catastrophe. Inside the Greek Crisis*. Penguin Random House: New York.
- Flikke, Rune (under utgivelse) Matters that matter: Wind and Weather in the Zulu Zionist Experience (arbeidstittel), i *Materiality*, for Duke University Press.
- Hirschon, Renee 1989 *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*. Clarendon Press: Oxford.
- Hoëm, Ingjerd 2015 *Languages of Governance in Conflict*. John Benjamins: Amsterdam.
- Herzfeld, Michael 2016 The hypocrisy of European moralism. Greece and the politics of cultural aggression, i *Anthropology Today*, Vol. 32 No 1.
- Hooper, Antony og Iuta Tinielu (red.) 2012 *Echoes at Fishermen's Rock. Traditional Tokelau Fishing*. Knowledges of Nature 4. Auckland: Unesco.
- Knight, Daniel M. 2015 *History, time and economic crisis in Central Greece*. Palgrave Macmillan: New York.
- Knight, Daniel M. og Charles Stewart 2016 Ethnographies of Austerity: temporality, crisis and affect in Southern Europe, i *History and Anthropology*. Vol. 27, No 1. Routledge.
- Narotzky, Susana og Niko Besnier 2014 Crisis, value and hope: rethinking the Economy, i *Current Anthropology*, Vol. 15, No 59.
- Pascalidou, Alexandra 2013 *Kaos: ett grekisk krisleksikon*. Bokförlaget Atlas: Stockholm.
- Tabe, Tammy 2016 *Ngaira Kain Tari – 'We are People of the Sea': A Study of the Gilbertese Resettlement to Solomon Islands*. PhD thesis, University of Bergen (ISBN 978-82-308-3401-5)
- Varoufakis, Yanis 2016 Why we must save the EU, i *The Guardian*. 5.4.2016 World news. pp 1–12.